

A VÁRADI ŐS SZÉKESEGYHAZ.

Irta

BUNYITAY VINCZE.

I. NAGY-VÁRAD RÉGI NEVE.

Hazánkban legalább 7 Várad ismeretes,¹ mindemellett egész a 16-ig század végeig a mai Nagy-Várad neve egyszerűen csak „Várad“. Így találjuk okleveleink- s történeti emlékeinkben; maga a nagy-várad püspök s káptalan mindig csak «váradi»-nak írta magát, sőt még a 17-dik század végén is a káptalan megújított hiteleshelyi pecsétjére ezt vészték: «Sigillum Capituli Varadiensis».²

Csak hazai történetünk első századaiban fordul elő Várad neve előtt szórványosan talán régi történetek homályos emlékeképen egy jelző, a „Bihar“. Bihar-Váradot olvasunk a Szent-Lászlóról írt ó egyházi énekben,³ továbbá Szent-Lászlónak a 14-ik századbeli magyar legendájában,⁴ s Árpádkori történeti emlékeink némely helyén.⁵ Sőt maga Szent-László király is 1093-ban kelt levelében Váradot *Byhor*-Váradnak nevezi.⁶ És a mai Nagy-Váradnak ezen ő s Bihar-Várad neve alighanem fontos történelmi jelentéssel bír, erről azonban, minthogy kitűzött célomtól messze vezetne, más alkalommal lesz szerencsém szólni; most lássuk a váradi ő s székesegyházat.

II. A SZENT-LÁSZLÓ ÉPÍTETTE SZÉKESEGYHÁZ HELYE.

Ezen egyház volt, mint Ipolyi oly találólag megjegyzi, királyaink és hőseink, főpapjaink s államférfiaink Pantheonja s Westminster-abbeyja, de csak *volt*, mert annyira eltűnt a föld színéről, hogy ma már azt is keresni kell, hogy hol állt egykor? S ha a váradi püspökségnek valamely Szent-István építette székesegyházat keresnők Váradon, akkor keres-

¹ Nyitra-, Somogy-, Bars-, Arad-, Baranya- stb. vármegyében.

² *Történelmi tár.* II. 159. l.

³ «Te telepedél Bihar-Váradon . . . » PODHRADZKY I. *Sz. László király tetemeinek historiája.* 70. l.

⁴ «Még életében meg hatta vala, hogy Bihar-Váraddá vinnék temetni ő testét halála után.» PODHRADZKY I. : *Sz. László király viselt dolgainak historiája.* 68 l.

⁵ WENZEL: *Árpádkori okmánytár.* XII. 251. l.

⁶ ZICHY-okmánytár: I. 1. l.

hetnénk itéletnapig; de ha azt a székesegyházat keressük, melyet Váradnak Szent-László építtetett, s melyben el is temették, akkor kétségkívül rá jövünk, hogy az a váradi várban állt.¹

E vár még ma is áll ugyanazon a helyen, hol nyolczszáz év előtt állt, sőt talán már őseink honfoglalásakor is. Bizonyos pontokon mindig találunk városokat, noha koronként más-más népek birtokában, mert vannak földünkön olyan pontok, melyek arra látszanak teremtvé lenni, hogy uralkodjanak egyes vidékeken. Az ilyen pontokon épült várak s városok azután ha elpusztulnak, ha talán egyideig puszta állanak is, ismét fölépülnek, mert már keletkezésök nem pusztá véletlenből történt, hanem mintegy a gondviselés újmutatásából, s kedvező, felhasználható fekvésöknél fogva.² Mindez alkalmazható Váradra is, s ezeknél fogva hihető, hogy Várad Szent-László előtt is több-kevesebb idővel lakott hely vala.

Annyi bizonyos, hogy a ki bírta Váradot, az uralkodott mindig nemcsak Várad vidéke fölött, hanem fenyegethette Erdélyt is, s kezében tartá a kereskedelmet, mely kelet s nyugat közt a Sebes-Körös völgyén át folytattatték. Hogy pedig az ezen völgyön folyt kereskedés az Árpádok alatt is jelentőséggel bírt, mutatják az említett völgyön, nevezetesen a Berthemben (ma Birtiny), Telegden s magában Váradon állott vámok s azoknak tarifái.³

A váradi vár belsejében jelenleg nagy, négyszögű udvar látható, s annak közepén kerek kút. Azon udvaron állt a Szent-László építtette székesegyház, s a kút ezen egyháznak, ha nem épen egykori hossz-szentélyében, mindenesetre területén furatott. Ugyanis midőn gróf Forgách Pál, váradi püspök 1756-ban ama kutat ásátá, ásás közben megtalálták Nagy-Lajos királyunk leányának, Máriának hamvait,⁴ ki tudvalevőleg Szent-László sírja lábainál temették el, Szent-László sírja pedig, mint alább látni fogjuk, valószínűleg a déli oldalhajóban állt.

És most lássuk magát a Szent-László építtette székesegyházat.

III. KÜLALAKJA S BELSEJE.

Történeti emlékeink, kivált oklevelek a 13-ik századból már tömegesen jönnek elő, köztök olyanok is, mik Váradon irattak váradiak által. Ilyen van különösen kettő: az egyik Rogerius váradi kanonok tudósítása az 1240-iki tatárjárásról; a másik a váradi székesegyházban tartott istenítéletek jegyzőkönyve 1214—1235. évekből. Ez utóbbi egy egész kötet könyv teljesteli érdekes történeti adatokkal.⁵ Mindkét munka említi a váradi székesegyház-

¹ ROGERIUS: *Miserabile carmen*. Cap. 34.

² IPOLYI A.: *A deákmonostori román basilika*. 17. s köv. ll.

³ WENZEL: *Árpádkori okmánytár*. VII. 476. IX. 401. ll. — NAGY IMRE: *Anjoukori okmánytár*. I. 263. — PRAY: *Specimen Hircarchiae*. II. 174. l.

⁴ BR. VAY LÁSZLÓ: *A német hírség*. 722. l. — Ezen leletre vonatkozhatik PRAY GYÖRGY megjegyzése: «Nostra etiam memoria Varadini reperta est corona cum sceptro, pomo et velo muliebri, quae ad Mariam, Sigismundi coniugem pertinuisse suspicor.» *Dissertatio de S. Ladislao*. 111. l. jegyzet.

⁵ A váradi székeskáptalan levéltárának kéziratából először FR. GYÖRGY, váradi püspök nyomatta ki Kolozsvártt 1550-ben. Másodszor BÉL MÁTYÁS adta ki *Adparatus ad Historium Hungariae* című vállalatában.

zat, de bővebb ismertetését egyik sem adja. Rogerius inkább adhatná, de azon rémtörténet, melynek színhelyévé tevék a tatárok Váradot s annak ős egyházat, mintegy elfeledteti Rogeriussal a székesegyházat: csak a történetet rajzolja. Ezen munkákat tehát megcsalódva teszszük le, ha általok akartunk a váradi ős székesegyházzal megismerkedni.

Ezenkívül van még egy harmadik, szintén váradi eredetű munka, a váradi székeskáptalan statutumainak gyűjteménye a 14-ik század 3-ik negyedéből.¹ Írója, Imre váradi kanonok, az első székesegyház elenyészte után 30 évvel írta ugyan ezen munkáját, mindemellett fiatalabb éveiben még láthatta azon egyházat, vagy legalább éltesebb kanonoktársaitól hallhatott róla eleget. Említi is többször idézett művében, de mindig csak futólagosan; egyetlenegyszer mond róla valami jellemzőt, de akkor is csak e rövid három szóban: «erat speciosa satis.» Eddig ismeretes történeti emlékeinkben ennyi írott adatunk van a váradi Szent-László építette székesegyházról.

De a mit a történészek elfeledtek megírni, vagy a mit talán csak megirigylett tőlünk az idő, azt kipótolta, némileg a bécsi képes krónika rajzolója.

Ezen krónikában ugyanis van egy rajz,² mely távlatilag a váradi székesegyházat mutatja. Hogy pedig csakugyan a váradit, igazolja az, mi a rajzon a székesegyház mellett látható. Látható ott egy négy kerekű kocsi, azon egy kiterített halott, kinek fejét szent fény köríti, tehát a halott: szent; egyik kezében hazánk kereszties országalmáját tartja, ennél fogva a szent: magyar; másik kezében pedig királyi pálczát tart, tehát azon magyar szent: király. Már most, ha megemlékezünk a legendáról, mely a lelkét kiadta Szent-Lászlóról azt mondja, hogy a kocsi, melyre holt testét föltevék, önkényt megindult avval, s vitte azt, míg azon helyre ért vele, hol a szent király egykor égi jelenést látott, s hol azután a váradi székesegyházat emelteté, ha erről megemlékezünk, kétségtelen lesz előttünk, hogy ama kocsin nyugvó királyi halott: Szent-László, az egyház pedig: a váradi, hová Szent-László vitetett s hol el is temették.

Tehát im, olyan volt az első székesegyház Váradon, mint az idézett rajz mutatja. Volt négy tornya sisak-fődeles, három emeletes, de a tornyok nem az egyház testéből emelkedtek ki, hanem csak egyik oldalukkal voltak azzal összeforrva, tehát úgy nevezett sark-tornyok valának. Hajója három vala, de kereszthajó nélkül, mint hazai egyházaink a nálunk kivételesen divatozó építészeti rendszer szerint csaknem valamennyien. Éjszaki oldalhajóját kettős tagozatú két ívtám gyámolítja, mely támoknak az oldalhajó fölött a magasabb középhajót kellene ugyan gyámolítaniok; de hazánknak, ismét eltérőleg a külföld építészeti rendszerétől, így is alkalmazák a támokat, például a nagy-szölösi egyházon; alkalmazhaták tehát a Váradin is. A széles hosszhajó keleti végén állt a félkörű apsis, szintén félköríves ablakaival, s míg a főhajó hosszában négy kisebb, az oldalhajó hosszában pedig két nagy ablakot, szintén félköríveset, szemlélünk: a homlokzaton már kerek ablak látható,

(Pozsony 1735.). Harmadszor pedig ENDLICHER ISTVÁN. (Sangall 1849.) — A Fr. György-féle kiadásnak egy-egy példánya megvan a magyar nemzeti muzeum s a budapesti m. k. egyetem könyvtárában.

¹ BATHYÁNYI I.: *Leges ecclesiasticae*. III. 218—259. ll. és ismét, bizonyosan tévedésből, ugyanazon kötet 343—382. ll. A codex pedig, melyből e közlemény kinyomatott, Gyula-Fehérvárt őriztetik: Batthyányi-könyvtár. Kéziratok. 75. II. 13.

² HENSZLMANN I.: *Magyarország műemlékei*. 74. l. 91-ik ábra.

mely a rendesen ott létezett nagy rózsának felel meg. Itt állott végre a magas kapuzat, mely az ablakoknak megfelelőleg szintén félkörívesen záródott.

Ezek szerint valószínűnek látszik, hogy a váradi első székesegyház is a régi római castrumok mintájára épült, melyeknek példányait maga előtt látta hazánkban az építész, s melyeknek mintájára építé Szent-István is némely basilikáit, például a székes-fehérvárit, mely mintegy anyja volt hazai négy tornyos egyházainknak.¹ S e föltevést csak támogatja azon körülmény, hogy a váradi várnak úgynevezett fellegvára, vagy csak öregtornya (donjon) sem levén, a székesegyház képezheté a szintén megerősített városnak mintegy akropolisát, hová, mint utolsó menhelyre, vonultak a váradiak a tatárjáráskor is.²

Egyébiránt erről a székesegyház helyén, a várban eszközendő ásatás mondana döntő ítéletet, mely ásatás annál is inkább óhajtandó lenne, minthogy az említett helyre temetett kövekben rejlenek talán még azon történeti adatok, melyeket könyv- s levéltárainkban hasztalan keresünk, s melyeknek ismerete nélkül a váradi püspökség — részben tehát hazánk történetének is sok kérdése továbbra is kérdés marad.

A bécsi képes krónika rajza tehát, mely a váradi első székesegyházat keletkezése korának megfelelő stylben tünteti elő, még sem lesz «egészen a művész képzeletének alkotása», kivált ha még figyelembe vesszük, hogy a kérdéses rajz a 14. században (1358.) készült, a székesegyház pedig fönnállván ugyanazon század közepeig (1342.): a krónika képének rajzolója még láthatta azon egyházat, vagy legalább hallhatta róla, hogy hánytornyú s milyen stylben épült?

A székesegyház nagyságáról, terjedelméről sincs határozott tudósításunk, csupán egy későbbi adatból következtetve tudhatunk róla annyit, hogy *nem* volt 82 lépés hosszú s 56³ lépés széles, vagyis, hogy a jelzett méretnél sokkalta kisebb, sőt várakozásunkon fölül kicsiny lehetett. Mint hazai városaink általában, kicsiny volt még akkor Várad is, s aligha állt egyébből, mint csak a várból, s a vár alatt a székesegyház, a püspök s a káptalan szolgálatára rendelt kézművesek és szolgák házaiból. Legalább a régi Várad külvárosainak legtekintélyesebbjei: Olaszi, Velence, Padua, Bolonya már neveik, de történeti forrásaink szerint is későbbi olasz telepítvények⁴

Meg kell még említenem, hogy valamint a középkori egyházaknál mindenütt, úgy Váradon is az első székesegyház mellett voltak kápolnák, nevezetesen kettő: egyik Szent-István — másik Szent-Imre tiszteletére, s e kápolnák akkori szokás szerint hihetőleg a szentély két oldalán emelkedő keleti tornyok alatt állottak.⁵ Oltár pedig volt az egyházban 12,⁶ de mind ezekről, mind a kápolnákról, nehogy ismétlésekbe essünk, alább fogok bővebben szólni. Most még csak annyit, hogy ezen első székesegyház, bár a tatárok 1240-ben fölégeték, de újra megépülvén, azután még egy egész századig állt; ennek elteltével azonban lényeges változáson ment keresztül.

¹ HENSZLMANN I.: *A pécsi székesegyház és a magyar székesegyház négy tornyos rendszere. Magyarországi régészeti emlékek.* I. 90. s köv. ll.

² ROGERIUS: *Miserabile carmen.* Cap. 34.

³ Valószínűleg tollhiba 36. helyett; de erről alább lesz szó.

⁴ *Olaszi* s *Velence* hajdani helyeiken állanak ma is. *Padua* a vártól dél-nyugat felé a *Hévíj*, ma *Pecze* folyó mentén feküdt; ettől ismét délnyugatra állt *Bolonya*, mely eredeti «Bononia» nevéből közönségesen csak *Bon*-nak hívték, s melynek emlékét Őrzi és egykori helyét jelöli a ma is úgynevezett *bon*-i kút.

⁵ HENSZLMANN I.: *Régészeti kalauz.* 67. l.

⁶ A románkori oltárok alakjáról szól, i. m. 27. l.

IV. A BÁTHORY ÉPITETTE SZÉKESEGYHÁZ.

1329-ben a később fejedelmi, sőt királyi trónra jutott Báthory-nemzetségnek egyik sarja, *András* lépett Várad püspöki székére. Egyike volt Várad legtevékenyebb, s bőkezű püspökeinek, ki közművelődési czélokra családi vagyonából is tudott áldozni. Bőkezűségét kiterjeszté a váradi székesegyházra is. Észrevette bizonyosan, hogy az idővel megnagyobbodott Váradhoz, s a meg-megújuló királyi látogatások, temetések közönségéhez képest nincsen elég nagy székesegyháza, s a azért mingyárt püspöksége kezdetén meghosszabíttatá a székesegyházat.¹

Lehet azonban, hogy a hosszabbítás által elvesztvén helyes arányait az egyház, ezt a művelt püspök szépérzéke el nem viselheté; az sem lehetetlen, hogy talán Báthory is hódolt kora azon beteges divatjának, mely legelőkelőbb városainkkal is leromboltatá román basilikáikat, hogy helyökbe gót dómokat építsenek;² vagy talán épen I. Lajos királynak 1342-iki váradi látogatása győzöttette meg Báthoryt arról, hogy a székesegyház még meghosszabítva is mindig kicsiny: annyi bizonyos, hogy Báthory a király eltávozta után még ugyanazon évben *egészen új székesegyház* építéséhez fogott.³

És ez egyike azon tényeknek, melyek sok, a váradi püspökség történetében eddig nem értett vagy félre magyarázott rejtélyt megfejtenek.

Nevezetesen a váradi ősz székesegyháznak már föntebb bemutatott rajzán kívül van még ugyancsak az idézett helyen egy másik rajza is,⁴ melynek eredetijét, ha jól emlékszem, fáradságtalan régészünk, Rómer Flóris Ferencz fedezé föl a turnicsai (Vas-vármegye) egyház falán. A két rajz, mint első tekintetre is meglátszik, merőben elüt egymástól: az egyik félkör, a másik pedig «részben már csúcsíves» egyházat mutatván; hogyan lehetne tehát mindkét rajz a váradi ősz székesegyház rajza? És mégis az. A látszó különbség megoldásához a kulcsot Báthory püspöknek új székesegyház-építése szolgáltatja, földelítvén, hogy a két, különböző stylű rajz nem ugyanegy, hanem két egymásra következő, de váradi székesegyháznak a rajza. A félköríves rajz tudniillik a Szent-László — a részben már csúcsíves pedig a Báthory építette egyházat mutatja. Különösen ez utóbbit épen azért mutatja épülőfélben, mert akkor (14-ik század) festeték a turnicsai egyház falára, midőn a, hogy úgy mondjam, Báthory-székesegyház csakugyan épülőben volt.

Ki alkotá meg az új székesegyház tervét, s kik testesíték meg e tervet, fölépítvén az egyházat? arra eddig, legalább tudtomra, adataink nincsenek. Azonban Váradnak említett olasz telepei már ekkor meglevén, önkényt kínálkozik a föltevés, hogy a székesegyház építői, tán tervezője is, az olaszok közül, vagy ezeknek összeköttetése révén Olaszhonból kerültek ki. Annyi bizonyos, hogy azon *Arnold* kőfaragó, kit egy 1341-iki váradi oklevél említ,⁵ minthogy kora a székesegyház épülésének korával összeesik, részt vehetett a székesegyház diszítványeinek készítésében.

¹ «Fecit eam ampliore in longitudine Andreas Episcopus.» BATHYÁNY I.: *Leges eccl.* III. 219. l.

² BLÜMELHUBER T.: *Uj magyar Sion.* I. 755. l.

³ BATHYÁNY I.: i. h. hol az 1362. évszám helyett 1342. olvasandó.

⁴ 92-ik ábra.

⁵ KERESZTURY: *Descript. Epp. et Cap. Varad.* I. 151. l.

De Báthory püspök az új székesegyház teljes fölépülését nem érthette meg. Midőn már csak annyi volt hátra a munkából, hogy a boltíveket bezárják: Báthory 1345. nyarán bezárta szemeit örökre.¹ Az építést azután utódja, *Meszesi* Demeter püspök, fejezte be.²

És most lássuk közelebbről e második székesegyházat.

* * *

Első, nem épen jelentéktelen kérdés itt is, mint az első székesegyháznál, hogy hova építteté azt Báthory? E kérdésre nem egy hiteles forrásból meríthetünk választ, de forduljunk a leghitelesebbhez, a váradi káptalan többször idézett statutumaihoz, hol irva találjuk, hogy Báthory az új székesegyházat akkép építteté, hogy *az a régít egészen körülfogta.*³

Mily sokat és szépet mond e néhány szó! Elmondja először is, hogy őseink nem szokták lerombolni a meglévőt, míg azt jobbal, szebbel nem tudták pótolni. Így Váradon is a régi kis székesegyházat mintegy bele építék az újba, a nagyobbba, mit a gót építészetnek a románénál sokkalta merészebb, magasabb ívei csakugyan meg is engedének, s a mi által elérték azt is, hogy az építés idejének legnagyobb része alatt még mindig használhatták a régi egyházat. Továbbá elmondja ugyanazon néhány szó, mit tulajdonképen tudni akarunk, hogy a második székesegyház ugyanazon helyre épült, hol az első állt, tudniillik a *várban*, és evvel tájékoztat bennünket aziránt is, hogy hol találhatjuk meg képét vagy legalább körvonalait a második székesegyháznak?

A régi váradi várnak ugyanis nem egy rajza vagy metszete forog közkézen; e metszeteken meg kell lennie a székesegyháznak, a mint meg is van. Mielőtt azonban e metszetekből következtetést vonnánk a második székesegyház külalakjára, vegyünk szemügyre egyenként azon metszeteket, és lássuk mennyiben hitelesek azok, és így mennyiben megbízhatók? Az ovatos eljárás, mint mingyárt meglátjuk, nem fog fölöslegesnek bizonyulni.

V. A RÉGI VÁRAD KÉPEI.

A régi Váradnak eddig tíz metszetét s egy térképét volt alkalmunk közelebbről láthatni. Ezek közül a térkép s nyolcz metszet a nemzeti muzeum könyvtárának rézmetseti gyűjteményében van. Először is lássuk ezeket.

1. Mutatja a várat és várost az 1598-iki ostrom alkalmából. Magassága 15, szélessége 26 centiméter. Bizonyosan Ortelius (+ 1616.) ismeretes munkájából vétetett ki, hol rendesen megvan. E szerint eredetét Rödern Menyhértnek köszönheti, ki az idézett évben Várad parancsnoka levén, az ostrom megszűntével terjedelmes jelentést küldte urához, Miksa főherceghez mindarról, mi a várban szept. 29-ikétől novemb. 5-ikéig történt, s e jelentéséhez csatolta bizonyosan, annak illusztrációjául, az említett metszet eredeti rajzát. Ortelius legalább együtt közli a jelentést a rajzzal, mivel hihetőleg együtt találta azokat.⁴

¹ THEINER Á.: *Monumenta hist. Hungariam s. illust.* I. 683. l.

² BATHYÁNY I.: *Leges.* III. 219. l.

³ «inchoavit aliam Ecclesiam, quae priorem sua magnitudine circumcinxit.» BATHYÁNY I.: i. h.

⁴ A jelentés a rajz nélkül megjelent legközelebb is *Történelmi tár.* (1878.) 106—116. ll.

E rajz tehát egykorú; keletkezésének érintett körülményei mellette szólnak; történeti emlékeink pedig egytől-egyig igazolják adatait. Csak a rajz kezdetlegessége ellen lehet panaszunk, de így is, legalább fővonásaiban, nagyon használható, sőt megbecsülhetetlen történelmi kincs. Az nem az ő hibája, hogy csak 1598-ban készült, tehát akkor, midőn a régi Váradnak már csak mintegy romjai valának meg.

2. Ezen metszetnek magassága 10, szélessége $29\frac{1}{2}$ centiméter. Állítólag 1660-ból mutatná Váradot, de ez tévedés, mert Szent-László két tornyú egyháza, mely a képen látható, az idézett évben már nem létezett. Tulajdonképen nem egyéb, mint az előbbeninek utánzata, csak hogy nagyobb méreteken, ezt igazolja az Orteliustól betűről-betűre átvett tárgymutató is, melyből szép előrelátással csak az 1598-ban ostromló törökökre vonatkozókat hagyta ki.

3. Színezett, s valamennyi közt legnagyobb metszet. Magassága $33\frac{1}{2}$, szélessége $45\frac{1}{2}$ centiméter. Fölötte «Varadinum», alatta «Communicavit Georgius Houfnaglius» fölírással. A hátára nyomott sorok szerint szintén az 1598-iki ostrom idejéből tüntetné föl Váradot; de tulajdonképen ez sem egyéb, mint az 1-ső számúnak utánzata, csak hogy még fokozottabb méreteken, s oly feltűnő hibákkal, melyek azonnal elárulják, hogy szerzője sohasem látta Váradot. Például a Péntekhelyen (ma Újváros) álló egyházat, mely Orteliusnál is látható, megfordított helyzetben mutatja, tudniillik szentélyével nyugat felé (!) stb.

4. «Gros Warttein» fölíratú. Magassága 10, szélessége $17\frac{1}{2}$ centiméter.

5. Fölírata betűről-betűre ugyanaz, mint az előbbeninek. Magassága $13\frac{1}{2}$, szélessége $18\frac{1}{2}$ centiméter. Együvé foglalhatjuk az előbbenivel, mert bár két különböző metszés s kiadás, mindemellett úgy hasonlít egyik a másikhoz, mint tojás a tojáshoz. Évszám nincs rajtok, de valaki rá írta az utóbbira: 1660. és «S. Lasla» egyháza két tornyával mégis rajta pompázik! Ezenkívül a vár mindkettőn emelkedett helyen s hegyek között szűk völgyben áll, mint akár Beszterczebánya. Ezek szerzője sem látta Váradot.

6. Fölírata: «Gros Wardein». Magassága 18, szélessége 31 centiméter. Csak tollal van reája írva: «1691—2. 30. Mai» bizonyosan azon körülmény folytán, hogy a város körül látható az ostromra megjelent keresztény tábor. A várat ez is hegyre helyezi, s a püspök udvarát a Körös felé a vár éjszaki oldalára (!).

7. Magassága $18\frac{1}{2}$, szélessége 27 centiméter. Fölírata, tornyai tökéletesen ugyanolyanok, mint az előbenié. Ez is inkább beillenék Buda vagy Esztergom rajzának. Még írott évszám sincs rajta.

8. Alatta: «Eigentlicher Abriss der Türkischen Festung Gross Wardein, wie selbige den 2—12 October (az évszám?) von der kaiserlichen Armée belagert worden.» Magassága 23, szélessége 30 centiméter. S előtüntet egy mecsetekkel, egyházakkal, sőt a várban Szent-László két tornyú egyházával ékeskedő várost! Képzelem szüleménye.

9. Térkép; magassága 17, szélessége $28\frac{1}{2}$ centiméter. Fölírata: «Auslegung und Topographischer Abriss der Vestung Gross Wardein . . . 1692.»¹ Érdekes és használható munka. Legérdekesebb rajta, hogy a várban a székesegyház helyén egy csakugyan templomalakú alaprajz van 66. sz. alatt e megjegyzéssel: «Wohnung des Bassa, worinnen

¹ Talán ez azon térkép, melyet mint 1496-ból valót említ, de forrása meg nem jelölése nélkül FÉNYES E. *Magyarország leírása*. I. 223. l. Bár ne lenne az idézett évszámban tollhiba.

man saget, es seye ein Keller in welchem 300 Personen logiren können.» Valószínűleg a régi sirbolt vagy épen al-templom.

10. BIZOZERI S.: *Notizia de regni d'Ungheria*. (Bologna, 1678) munkájának 66. lapja mellett. Magassága 6, szélessége 21 centiméter. Fölrata: «Varadino». Különben csinos utánczata a 4. s 5. sz. alatt már említett metszeteknek azoknak nagy, sőt még nagyobb botlásaival. Nevezetes rajta, hogy a vörös bástyán tornyos templomka áll. Véletlen találkozás ez? vagy tán a rajz készítője csakugyan hallhatta valaha, hogy a nevezett bástya mellett Szent-Lászlónak kápolnája állt?

11. Sig. Conte ERCOLE SCALA: *L'Ungheria Compendiata*. (Modena, 1685.) művének 35. lapja mellett. Magassága $12\frac{1}{2}$ szélessége 20 centiméter. Fölrata: «Varadino». Mint a 6. sz. alatti, ez is hegyre, még pedig jó magasra helyezi Váradot, melyet a törökfoglalás korából igyekszik előtüntetni.

Ime ezek a régi Váradnak előttem ismeretes metszetei. Mint láthattuk, egy sincs közöttök, mely Váradot fénykorából, vagy legalább a 16-ik század első feléből tüntetné elő. Sőt még ezekből is csak egyetlenegy van a térképen kívül használható, t. i. az 1. szám alatti. Ennek vezetésére kell tehát bízunk magunkat, ha a székesegyházzal közelebről akarunk megismerkedni. Gyarló egy vezetőnk lesz, de igyekezni fogok gyarlóságait egyéb történeti források adataival kipótolni.

VI. A BÁTHORY ÉPÍTETTE SZÉKESEGYHÁZ KÜLSEJE.

Belépve a vár alsó vagy főkapuján, egy keskeny, éjszakról délre nyuló udvarban találjuk magunkat, melynek keleti oldalát, szemben velünk egész épületsor foglalja el. Ha ez épületek során is túl haladunk, előttünk terem a székesegyház nyugatra, tehát felénk néző homlokzatával. A homlokzat előtti téren áll Szent-László királynak költőktől megénekelt, a nép által tündér-mesékbe szőtt ércz lovagszobra. Ettől oldalvást, az egyháztól éjszakra elterülő téren szintén szobrok álltanak: Szent-Imre, Szent-István és Szent-László szobrai magas kőoszlopokon. E szobrokat váradi püspökök öntették, nevezetesen az utóbbi hármat Demeter püspök, kinek atyját Meszesi Benedeknek nevezi egy még kiadatlan 1341-iki oklevél;¹ a lovagszobrot pedig János püspök² 1390-ben. A szobrok öntői sem valának idegenek, t. i. Kolosvári Márton és György, kiknek már atyok, Miklós is művész vala. Talán azért is voltak e szobrok oly szépek, sikerültek, mert három genius dolgozott megalkotásukon: a művészet, a hazafiség s a hála.

Maga a székesegyház nem állt minden oldalán szabadon. Délnyugati szögléte, nevezetesen bal tornya a püspöki lak udvarába volt bekerítve; éjszaknyugati oldalához pedig magas emeletes épület csatoltaték. Erre mutatnak a váradi várban soká lakott Szalárdi János szavai is: «Az régi királyoktól *klastrom formájában* faragott kövekből rakatott, két igen magas, fris tornyú épületeket nagy munkával elrontatván»³ Ezen épület

¹ Országos levéltár.

² Szintén az országos levéltár adata szerint ezen püspök családi neve «Zudar de Bulch»; csak az a baj, hogy Zudar János 1403-ban mint székes-fehérvári prépost említetik *Hazai okmánytár*. V. 199. l.

³ *Siralmas krónika. Újabb nemzeti könyvtár*. (1852.) 36. l.

valószínűleg megvolt már az első székesegyház mellett is, és közös lakásul szolgálhatott a püspöknek, káptalan és növendékpapságnak, minthogy ezek a középkorban egy föld alatt laktak, mintegy klastromban, s ezért mondhatta a krónikás is Szent-Lászlóról: «sepultus Waradini in *monasterio suo*». ¹ És Gyula-Fehérvárott még a 16-dik században is együtt lakott a püspök káptalanával; ² Váradon azonban már 1374-ben említetik a kanonokok huszonnégy külön álló lakása ³ az úgynevezett «káptalanszer». De Báthory püspök idejében az említett együtt lakásnak, legalább a kanonokok együtt lakásának, még némi nyomai vannak Váradon is, amennyiben följegyezve találjuk Báthoryról, hogy midőn a székesegyházat újra építé, ugyanakkor fölépíté a kanonokok czelláit is. ⁴

A székesegyháznak két fő és két kis tornya volt. Már a káptalan többször idézett statutumaiban említetik a két nagy tornyon kívül két kis torony; ⁵ Rödern váradi parancsnoknak pedig már szintén idézett jelentése azt mondja, hogy a török október 2-án kezdé lövetni a várbeli egyháznak két főtornyát, ⁶ miből természetesen következik, hogy ha volt két fő- volt két mellék-torony is.

A főtornyok, vezető metszetünk szerint, nem álltak volna egy vonalban a nyugati homlokzaton, hanem az egyik az egyház délnyugati szögletén, a másik pedig az éjszaki oldal-hajó mellett az említett monostorszerű épület keleti végében. A tornyok ilyen állását látszik igazolni a káptalan statutumaiban előforduló «nyugoti torony» kifejezés is; ⁷ minde mellett egy 1600-ban kelt tudósítás határozottan összekapcsolt, tehát *ikertornyokat* említ, ⁸ s e tudósítást a föntebbiek ellenére is el kell fogadnunk.

A főtornyok hengerdedek, vagy inkább talán nyolczszögűek lehettek, s magasságuk három, legfőlebb négy emelet. Hogy pedig mindemellett «igen magasak»-nak mondatnak, s hihetőleg látszának is, az talán abból magyarázható meg, hogy nagyon karcsúak és magas födelűek voltak. A tornyok egyikébe 79 lépcsőn s egy 14 fokú hágsón lehetett följutni a *felső* erkélyig. E szerint a székesegyházon több erkély is volt, de különösen tornya volt erkélyes, talán épen a sisak tövénél, s talán azért, hogy csakugyan őrtornyául szolgáljon a várnak.

A tornyok tetejét gula-alakú sisak fődé, s mind a tornyok, mind az egyház hajója cserépszindelylyel valának földve. A hajó födeléről írva van, hogy annak cserepei néyszögletűek valának; a tornyok cserepeiről pedig, hogy sárga, zöld és vörös színűek. Mindkét torony hegyében egy-egy aranyos gomb ült, s ebből emelkedett ki a kereszt. A kereszt egyiké, valószínűleg a *jobb* tornyon levő, gombjával együtt meg volt görbülve, úgy, hogy alá hanyatlott. Ezen görbülést többen említik, nevezetesen Szamosközi és Bethlen Farkas történészeink is, hozzája tevé, hogy az 1572-ben történt ép azon órában, midőn Báthory Zsigmond a váradi vár egyik termében időtlenül, s «mindkét tenyere teli

¹ THUROCZI I.: *Cronica Hungarum*. Cap. 59.

² SZILÁGYI S.: *Erdélyi országgyűlési emlékek*. I. 253. l.

³ BATHYÁNY I.: *Leges*. III. 227. l.

⁴ BATHYÁNY I.: i. m. III. 219. l. Hol Batthyány meg is jegyzi: «Vide Canonicos in cellis habitantes».

⁵ BATHYÁNY I.: i. m. III. 245. l.

⁶ *Történelmi tár*. (1878.) 109. l.

⁷ BATHYÁNY I.: *Leges*. III. 246. l.

⁸ «Habet hoc templum optimas duas, easque coniunctas tures.» Országos levéltár. Hasonlóképen ír MISKOLCZY ISTVÁN Keresztury-nál: *Descriptio Epp. et Cap. Varad.* II. 232. l.

vérrel» megszületék. A szokatlan tüneményekből sokfélék is jövedölgettek akkor mindjárt az emberek, s épen nem kedvezőt a gyermek s az ország jövőjére nézve. Annyi bizonyos, hogy a kereszt még a 17-ik század elején is, amint arra több adatunk van, olyan görbén állván, Istvánffyknak azon tudósítása, hogy az 1598-iki ostromkor a székesegyház tornya ledöntetett, ¹ módosítandó annál inkább, mert mint föntebb láttuk, az 1600-iki tudósítás is a tornyokat a legjobb karban levőknek mondja, noha — mint megjegyzi — a reá lőtt golyóknak helyei meglátszanak rajta kivált az ablakok körül. Ez pedig az a torony volt, melynek keresztje nem vala görbe, és így valószínűleg a *bal* torony, mert az állott délnek, szemben a királyfiabástyájával, melyet legkeményebben lövetett az ellen.

Ha már a toronyban vagyunk, nézzük meg a harangokat is. Ha imént említett föltevésünk a tornyok fekvésére nézve áll, akkor a *bal* toronyban volt három harang, két középszerű s egy kicsiny; a *jobb* toronyban, a görbe keresztben, pedig két nagy harang ² Ezek egyikének, a nagyobbiknak átmérője egy öl volt, vagy Miskolczy István mérete szerint karimájának körülete *belül* 18 arasznyi s 5 ujjnyi vala ezen fölirattal: *J(oannes Pruisz) E(piscopus) W(aradiensis) 1Q78. (1478) Maria.* Ez a harang neve. A kisebbik haragnak karimája *belül* 17, kívül pedig 23 arasznyi vala ilyen fölirattal: *Lucas. Marcus. Matheus. Joannes.* — Magister *Albertus.* Amazok a négy evangelista, ez pedig valószínűleg a harangöntő neve. Ez öt harang 1600-ban még mind megvolt, Miskolczy ellenben, ki 9 évvel utóbb járt Váradon, már csak a görbe-kereszt torony két nagy harangját említi vagy azért, mert csak ebben az egy toronyban járt, vagy mert a másik torony harangjait már akkor valahová elvívék, s csak a két nagy harangot hagyák meg, hogy tudjon min ütni az óra. Volt a toronyban óra is.

És most szálljunk le a toronyból, s menjünk az egyház belsejébe.

VII. A SZÉKESEGYHÁZ BELSEJE.

Melyik ajtón lépünk be? mert hogy a székesegyháznak legalább két ajtaja volt, azt gyaníttatják már a káptalan statutumai is, midőn a székesegyházról szölkükban «nyugati ajtót» említenek, ¹ mely említés különben nélkülözne minden alapot, ha több ajtó nem lett volna egynél. És csakugyan két ajtó volt. Egyik elül a homlokzat alatt nagy, szárnyas ajtó; a másik hátrább s ez egyszerű ajtó vala; ³ de hogy az éjszaki vagy déli oldalhajóba nyílt-e? azt forrásaink nem említik.

Mi lépünk be a főajtón, mely az egyház előcsarnokán, a káptalani szentszékek ezen ős törvény-házán keresztül vezetett a templom belsejébe.

Benn az egyházban, mint középkori templomainkban rendesen, félhomály borong, mert a különben magas, karcsú ablakok üvegtáblái nagyon apró tagokra osztvák, s még azokra is a szentírásból vagy a szentek életéből különféle jelenetek vannak gyönyörű, élénk

¹ *Historia de reb. hung.* (1622.) 731. l.

² Országos levéltár.

³ «Januam habet *primam* duplicem, ad duas partes divisas, cum pessulo ferreo magno. Posterior janua ste simplex.» Országos levéltár.

színekkel festve. Hasonlóképen a falak is telvék szebbnél-szebb festményekkel, melyek a belső világosságot nem növelik ugyan, de annál ünnepélyesebbé teszik.

Megállva a főajtó küszöbén, velünk szemben körülbelül 80 lépésnyi távolságban emelkedett a főoltár. Legalább Miskolczy István a székesegyház belterjedelméről azt írja, hogy hossza 82, szélessége pedig 56 lépés volt. Az ilyfajta méréseknél természetesen minden attól függ, hogy milyen magas az ember s mekkorákat lép? Szerencsére Miskolczy meglépte a Vörös-bástya területét is, s írva hagyá, hogy annak déli oldala egyik szögletétől a másikig 120 — a szőlők fele néző oldala pedig 139 lépés. Ezen bástya a felső kaputól délre ma is áll, s ennél fogva annak méretei után Miskolczynak nem eléggé szabatos meghatározása még mindig helyre igazítható.

Kevésbé elhárítható nehézség rejlik Miskolczynak azon állításában, hogy a székesegyház 56 lépés széles volt. E szerint a középhajó szélessége háromszor sem lett volna meg az egyház hosszúságában, mi fölötté nagy szélességre mutatna, holott csúcsíves egyházaink hosszúságuk mellett annál nagyobb keskenységök által tűnnek ki. Ezért Miskolczynál, mint már fentebb említém, 56 lépés helyett aligha nem 36 olvasandó. ¹

Minthogy pedig illetéknépen a Báthory-féle székesegyház hosszúsági és szélességi arányai ismeretesek, és az is ismeretes, hogy ezen székesegyház az elsónél sokkalta terjedelmesebb vala: ezekre támaszkodva említém fentebb, hogy a Szent-László építette székesegyház *nem volt* 82 lépés hosszú, s 56 esetleg 36 lépés széles.

Benn az egyház talaja sárga és zöldes-kék koczákkal (márvány?) volt kirakva. A talajon két sorban 12 faragott köoszlop tartá a boltíveket, s a tövek két sora arra látszik, mutatni, hogy három hajója volt az egyháznak. Csarnok-egyház volt-e? arra adatunk nincs, de az valószínű, hogy kereszthajó nélkül épült, mint hazánkban a középkori egyházak csaknem valamennyien. ²

Az oszlopok egyikén, Miskolczy szerint, 1204. évszám volt olvasható, de ezen évszámban vagy Miskolczy vagy másolói bizonyosan tévedtek, mert, mint a fentebbiekből tudjuk, a Báthory-féle székesegyház nem látta a 13-ik századot. Megtörténhetett azonban, hogy az első székesegyházból áthozák, mint emléket, azon évszámos követ, s valamelyik oszlopba beleilleszték. (?)

És most járjunk körül az egyházban; lássuk nevezetesen oltárait. De minthogy az oltárok nehánya kápolnában állt, ismerkedjünk meg előbb a kápolnákkal.

VIII. KÁPOLNÁK.

Az első székesegyháznál csak két kápolnát említenek történeti forrásainak, a másodikonál már *nyolczat*; mert míg a kora csúcsíves időben a kápolnák csak a szentélyből sugároztak ki, a későbbi styl már az oldalhajókhoz is hozzá építé azokat a hajók holdjainak megfelelőleg.

¹ Nem tudok rá tisztán visszaemlékezni, de mintha azt olvastam volna valahol, hogy Miskolczynak ezen fölötté érdekes naplójegyzetei a sárospataki főiskola birtokában lennének, s onnét másolta volna le b. e. Sinay Miklós tanár is. Bárhol legyenek, kívánatos lenne, hogy új, *hibátlan* kiadásban jelennének meg.

² IPOLYI A.: *A déákmonostori basilika*. 46. l.

Különben a kápolnákat rendszeren temető helyül építék, s ezért szaparodék föl idő múltával azoknak száma, különösen a váradi székesegyháznál, ezen annyira kedvelt temetőhelyen.

Azt sem lesz talán fölösleges fölemlíteni, hogy valamint napjainkban minden egyháznak megvan a saját rendes papja: úgy a középkorban nemcsak az egyházaknak, hanem azok kápolnáinak, sőt az egyházak és kápolnáknak állott egyes oltároknak is többnyire külön papjaik valának. Az ilyen papok nevezettek kápolna-, illetőleg oltár-mestereknek vagy igazgatóknak, s kápolnáik vagy oltáraik után csak úgy bírtak külön egyházi javadalmat, mint napjainkban a plébánosok. Kötelességök volt pedig kápolnájuk, illetőleg oltáruknál az alapítóért imádkozni, misézni; a székesegyházban az isteni szolgálatnál segíteni, a kanonokokkal a zsolozsmákat végezni, a miért aztán *karbeli papoknak* is neveztetének. Sőt némileg a káptalan tagjaiül tekintetének, s úgy nevezett hites emberek valának, a meny nyiben a káptalannak, mint hiteles helynek teendőit, minők: határjárások, birtokba iktatások stb. ha nem valának valami kiváló fontosságúak, rendszeren ők végezték, s a káptalan az ő szóbeli jelentéseik alapján készíté el az okiratokat.

Váradon a Báthory-féle székesegyház mellett a következő kápolnák valának:

1. Evangelista *Szent-János* kápolnája. 1374-ben már állt. ² Némi jelek arra mutatnak, hogy e kápolna talán a székesegyház előcsarnokát képezte, mint a pozsonyi nagy templomnál Szent-Anna kápolnája.

2. *Szent-István király* —

3. *Szent-Imre herceg* kápolnája. Megvolt mindkettő már az első székesegyháznál is; voltak javadalmaik s mestereik; de javadalmazójok nevét a 14-dik században már nem tudták megmondani, s valószínűleg azért, mert valamely ismeretlen javadalmazót gondoltak s kerestek, holott valószínűleg ezen kápolnákat az javadalmazá, ki azokat az első székesegyházzal együtt építteté, tudniillik Szent-László király.

4. *Szent-Demeter* kápolnája. Építteté *Meszési* Demeter váradi püspök (1345—1372), ki abban el is temetteté.

5. *Szent-Lélek* kápolnája. Igazgatója 1382-ben *Demeter* karbeli pap, ki Less, Somogy és Pósa bihar-vármegyei birtokok határait járja; ³ 1448-ban pedig *László* mester ki 1448-ban Nyüved és Kügy bihar-vármegyei falvakba beiktatja nagyságos Csáky Ferenczet, bihari főispánt, kinek Hunyady János adá ama falvakat. ⁴

6. *Szent-Domonkos* kápolnája. Építteté Bebek Domonkos váradi püspök (1373—4) saját temető helyeül. ⁵

7. *Krisztus szent testének* kápolnája. Igazgatója volt 1427-ben *András* mester, ki a bihar-vármegyei Erdő-Gyarak birtokába beiktatá Vásári Andrást, Domonkos fiát. ⁶ A kápolna építője s javadalmazója ismeretlen.

8. *Szent-András* apostol kápolnája. Építteté a székesegyházzal egyszerre Báthory András püspök, ki valószínűleg abban temetteté is el. Igazgatója gyanánt említették

¹ BATHYÁNY I.: *Leges.* III. 246. l.

² BATHYÁNY I.: *Leges.* III. 344—6. ll.

³ Országos levéltár.

⁴ Országos levéltár.

⁵ BATHYÁNY I.: *Leges.* III. 246. l.

⁶ Ifj. *Bölöni* Sándor levéltára.

1348-ban László áldozár, székesegyházi másod-kanonok (præbendarius), ki a váradi-velencei Klára-apácának eladta ezen apácák klastroma mellett fekvő házhelyét 7 márkaért.¹

Ezekon kívül volt még Váradon:

1. *Szent-László* kápolnája, melynek külsején, nyilván külső támfalain, az evangelisták szobrai álltanak.² Valószínűleg ezen kápolna lesz az, mely a várban, az udvarbíró házának átellenében a nagy konyha mellett — tehát nem a székesegyház mellett — állt, s hol a hagyomány szerint Szent-László szokott volt titkon imádkozni, s mely csakugyan Szent-László kápolnájának hivaték.³

2. *Szent-András* kápolnája. 1387-ben volt szőlője a váradi hegyen «Szent-László király szőlője s a Biharra vívő országút mellett». Ez a kápolna sem a székesegyháznál, hanem a püspök palotájában állt, s 1600-ban még említettik, hogy megvolt oltára, s a fölött *deszkára festve* a bold. Szűz képe; volt benne egy pad, falain két *hosszú*, üveges ablak, és két záros ajtó.⁴ Minden arra mutat, hogy a kápolna pusztuláson ment keresztül, s hogy valószínűleg a Báthoryak uralkodása idejében állítottatott vissza védszentjének megváltoztatásával.

3. Ismét *Szent-László* kápolnája, mely szintén nem a székesegyházban, hanem a város napkeleti végén állt, nem messze a pálosok Szent-Jeromosról nevezett monostorától.⁵

4. A *boldogságos Szűz* remetéinek kápolnája. Hasonlóképen a városon kívül volt, nevezetesen azon a helyen, hol a Bihar-hágón innen, az úttól jobbra magas jegenyefák közt ma is egy forrás csergedez.⁶ E kápolnától vette nevét a pálosoknak úgynevezett «kápolnai» monostora, mely később vicariatus-sá emelkedett, de melynek kezdetét, úgy látszik, valamely kisdud kápolna képezé.

Említettik még egy helyen⁷ keresztelő Szent-János kápolnája, de a különben is zavaros szövegben, talán csak tollhibából evangalista Szent-János kápolnája helyett. Nincs is semmi egyéb nyoma történeti forrásainkban.

És most lássuk a székesegyház oltárait.

IX. OLTÁROK.

1. *Szent-Bertalan* oltára. Evangalista Szent-János kápolnájában állt. Volt hozzá kötve egyházi javadalom, s volt igazgatója; de csakis ennyi az mindössze, mit róla tudhatunk.

2. *Szűz Mária* «nagy» oltára. Megvolt már az első székesegyházban is, de ott bizonyosan még csak mint egyszerű kőasztal állt, melyen csupán feszület és gyertyatartók foglaltak helyet, fölötte pedig a szenttest-tartó (ciborium) függött lánczon. Később azonban, nevezetesen a 13-ik században, midőn már az áldozó pap nem arczzal, hanem háttal for-

¹ FEJÉR: *Cod. dipl.* IX. 1. 614. l.

² KERESZTURY: *Descript. Epp. et. Cap. Varad.* II. 232. l.

³ Országos levéltár.

⁴ Országos levéltár. — Az említett szőlő a fejedelmi korban «fejedelmek szőlője» ma püspökségi szőlő.

⁵ BATTYÁNY I.: *Leges.* III. 237. l.

⁶ «az Clastromból jött ki az forrás.» Országos levéltár.

⁷ BATTYÁNY I.: *Leges.* III. 244. l.

dult a nép felé, valószínűleg szárnyas szekrény-oltárrá alakítottatott át, mely átalakításra a székesegyház újra építése a tatárjárás után különben is kedvező alkalmat nyujta. Midőn pedig a Báthory építette második székesegyházat Meszesi Demeter püspök belsőleg fölszerelé, ha a kis oltárokat eredeti, régi szerkezetökben állítá is vissza az új egyházba; a főoltárt kora ízlésének, s az egyház építészeti styljének megfelelőleg bizonyosan magas, csúcsíves piramid-alakban, szobrokkal diszítve állíttatá föl. Ezen föltevésre jogosítanak egyebek között a 14-ik s 15-ik századbéli váradi püspökök pecsétei, melyek rendesen egy középkori csúcsíves oltárt tüntetnek elő egészen megegyezőleg a váradi főoltárról reánk maradt történeti emlékekkel, s mely pecséteken rendesen ott látható a váradi püspök is, amint főpapi ornatusában az oltár előtt térdepel, bizonyosan nem idegen, nemis képzelet szülte, hanem saját váradi oltára előtt.

Ezen pecsétek között különösen *Scolari* András püspöké (1408—1425.) ragadja meg figyelmünket, mely mind teljessége, mind művészi szerkezete által mintegy önkényt kínálkozik arra, hogy a váradi székesegyház főoltárának miniature képe gyanánt tekintsük. Ezen pecsét szerint az oltár három emeletes, fölfelé mindig keskenyedő, s földél-gulába végződő, gazdag faragványú építmény. Legfelső emeletén a gula-födél alatti fülkében látható a szenvedő Jézus alakja térdeitől kezdve, fején töviskoronával, s előre csüngő összekötözött karokkal. Alatta a második emelet már három fülke szélességre terjed, hol a két szélső fülkében a Megváltót imádó két térdelő alak, valószínűleg angyalok láthatók, de kik fejekkel a Megváltónak csak térdeig érnek; a középső fülkét pedig az alatta levő első emeleti fülkék közbülsőjének díszfödele foglalja el. Végre az első emelet legszélesebb, már öt fülkére oszlik, melyekből a két szélsőt kettős keresztben vagy inkább négy ágú keresztvirágban végződő csúcsíves faragványok töltik be; a közbülső fülkékben teljes nagyságban szentek állanak, jobbról talán Szent-István, balról Szent-László fején koronával, baljában a történeti nevezetességű bárdal; közöttök pedig mindkettejüket meghaladó nagyságban Mária, mint királynő, balján a kis Jézussal. Tehát épen úgy, mint *Alvinczy Péter* említi, hogy a váradi székesegyházban volt « az Mária aranyas, s annak ölében tündöklő Jézus képe. »

Annyi bizonyos, hogy a váradi székesegyház főoltára, s maga az egyház is Szűz Mária tiszteletére volt szentelve, s hivatalosan mindig Mária egyházának hivaték; de nemzetünk a hivatalos elnevezést nem tudta megtanulni. Szent-László egyházának nevezte azt mindig, s annak nevezi ma is, ha róla emlékezik.

Ezen oltárnak az első székesegyház idejében az éneklő kanonok volt egyedüli igazgatója, s kötelessége volt ezen oltárnál mindennap végezni az isteni szolgálatot, mely kötelességének teljesítéseért birta különösen *Volf* nevű falut.¹ Később, a második székesegyház korában, az éneklő kanonok már maga mellett két áldozárt, mint oltár-mestereket, továbbá egy diakonust és egy subdiaconust tarta ezen oltár szolgálatára, kiknek fizetéseül adá a nevezett falunak s még egy szőlejének jövedelmét.² S csakugyan már 1355-ben *Tamás*, 1394-ban pedig *Tóbiás* karbeli papok említettnek mint ez oltár mesterei.³

3. *Szent-Pál* oltára 1327-ben *Lukács*, karbeli pap volt igazgatója; 1451-ben pedig

¹ Mint falu még 1552-ben is állt, s Váradtól napkeletre feküdt, hol ma is van *Volf* nevű erdő.

² *BATTHYÁNY I.: Leges.* III. 245. 258. ll.

³ *ZICHY-okmánytár:* II. 597. és IV. 536. ll.

Ivanich Pál, előbb császmái kanonok, majd Vitéz János, váradi püspök udvari papja, és összegyűjté Vitéz leveleinek egy részét.¹

4. *Szent-Miklós* hitvalló oltára. 1348-ban volt szőleje a váradi hegyen a Klára-apáczák szőlejének szomszédságában. 1447-ben Tamás áldozár volt igazgatója.²

5. *Szent-Béla* «függő» oltára. A szeghalmi főesperes szokott igazgatója lenni.

6. *Szent-Péter* oltára «a bal oldalon, az egyik kis torony alatt». Ez is, mint az előbbeni, állott 1374-ben, s két mestere volt.⁴

7. *Szent-Lukács* oltára «a lépcsők alatt», mely lépcsők talán Szent-Béla függő oltárához vagy Szent-László oratoriumához vezettek.⁵

8. *Szent-Tamás* «függő» oltára. Erről is, mint az előbbeniről, csak annyit tudunk, hogy mind a kettő megvolt 1374-ben.⁶

9. *Szent-Katalin* oltára. Megvolt már az első székesegyházban is, a másodikban pedig «Szent-László király sírja mellett állt». Mindemellett közvetlenül utána nem Szent-László oltárát, mely sírja fölött állott, említi forrásunk, hanem előbb még más hét oltárt, s talán azért, mert ezen oltárok, egyet kivéve, nem lenn az egyházban, hanem «magas» helyeken vagy kápolnában álltak. Említve levén pedig főntebb, hogy Szent-Péter oltára a bal oldalon állt, ez okból tehát föltehető, hogy az imént nevezett oltárok Szent-Katalin oltárával együtt az egyház bal, vagyis déli oldalán állottak s ennélfogva ugyanott állott Szent-László sírja is. Ezen oltár igazgatóságát 1332-ben XXII. János pápa *Velik* Domonkos egri s váradi kanonoknak adta; 1355-ben pedig *Imre* váradi karbeli pap volt igazgatója, ki a nádor emberével, Báka Mihálylyal együtt beiktatá a szabolicsvármegyei Gözstuzsér helység birtokába Várdai Jánost, s ugyanakkor ama helység határait is bejárta.⁷ Egyébiránt a második székesegyháznál két Katalin-oltár volt, amint erről alább a 38. sz. a. lesz szó.

10. *Mindenszentek* oltára. Egyedüli emlékezet 1374-ben van róla.⁸

11. *Szent-Kozma és Döme* oltára. «Magasabban feküdt az előbbeni oltárnál is egész a boltív alatt». Igazgatói közül említettnek: 1345-ben *László*, Mátyásnak fia, ki Rómában halt meg; 1364-ben *Jakab* áldozár; 1393-ban pedig *Simon*, ki mint a váradi káptalan kiküldötte a nádor emberével, Napyraghi Benedekkel együtt megvizsgálta azon hatalmaskodást, melyet a hat Telegdy Puthnoky Jánosnak s rokonainak Bihar-vármegyei Lakság nevű birtokán, melyen hat oláh falu állt, fegyveres kézzel elkövettek.⁹

12. *Üdvözítőnk* oltára «a chorus fölött». Igazgatói közül ismeretes: 1352-ben *Miklós*; 1374-ben *Pál*; 1382-ben ismét *Pál*, talán az előbbeni, ki Bulchi Pethlendy Mátyással, a király emberével együtt beiktatá a Bihar-vármegyei Fegyvernek-Peterd birtokába

¹ Jászai házi levéltár. — FRAKNÓI V.: *Vitéz János élete.* 152. l.

² Országos levéltár. GR. TELEKY: *Hunyadiak kora.* X. 216. l.

³ BATHYÁNY I.: *Leges.* III. 245. l.

⁴ Ugyanott.

⁵ Ugyanott.

⁶ Ugyanott.

⁷ THEINER A.: *Monumenta hung.* I. 548. l. — ZICHY-okmánytár: II. 587. l.

⁸ BATHYÁNY I.: *Leges.* III. 245. l.

⁹ THEINER A.: *Monumenta hung.* I. 682. l. — ZICHY-okmánytár: III. 233. l. — B. RADVÁNSZKY és. sajkazai levéltára.

Mező-Peterdy András. Állott ez oltár száz év múlva 1486-ban is, mert ekkor igazgatója Sebestyén áldozár megidézi a király elé Vetésy Györgyöt és Reszegey Pált, kik a bihar-vármegyei Jankafalva és Félegyházára nézve némi birtokigényekkel állottak elő.¹

13. *Szent-Gellért* vértanú oltára. Szintén magas helyen állt, a Szent-László oratoriúmához vezető feljárásnál. Ezen oltarról 1374-ben az említettetik, hogy a békési főesperes szokott lenni igazgatója; de 1459-ben már *Gergely* egyszerű áldozár volt igazgatója.²

14. *Szent-István* király oltára a hasonló nevű kápolnában. 1364-ben volt szöleje a váradi hegyen, *Nagy Péter* budai éneklő- s váradi kanonok szölejének szomszédságában.³

15. *Szent-Imre* herczeg oltára szintén a hasonló nevű kápolnában. 1349-ből *János* igazgatója ismeretes; 1357-ből szintén *János*, talán az előbbeni; 1477-ből pedig *Benedek*, ki Honthokai Miklóssal, királyi emberrel egyetemben be akará iktatni Szent-Péter-Szege és több bihar-vármegyei birtokokba Szilágyi Erzsébetet, de ellenmondának Parlaghy Péter váradi kanonok s a Rozgonyiak,⁴

16. *Szent-Kereszt* oltára. Alapítá a váradi püspök (melyik?) és káptalan. Később V. István király gazdagabban javadalmazá oly czélből, hogy ez oltárnál gyászmisék tartásának hihetőleg az elhunyt Árpádokért. E szerint állott ezen oltár már az első székesegyházban is. Több igazgatója ismeretes, ezek között nevezetesebb *Turul* mester, Széplaki Lőrincz unokája, ki a király parancsára 1357-ben Erdélyben járt, mint káptalani kiküldött, s vizsgálatot tartott abban: vajjon Szent-Mihályköve vára az erdélyi püspök vagy káptalan birtoka-e?⁵

17. *Szent-László* király oltára. Sírjánál mingyárt szentté avatása után emelteté vagy a váradi püspök s káptalan, vagy legműveltebb királyaink egyike III. Béla, ki különben is eszköz volt abban, hogy Szent-Lászlót 1192-ben a szentek sorába iktaták. Ezen alkalommal a szent király testét fölvevék száz éves sírjából, s «király színű kamuka lepedőbe» azaz bíbor színű nehéz selyemkelmébe takarván, [gazdagon aranyozott ezüstkoporsóba feltették, holott fejére drágaköves arany koronát,⁶ kezébe pedig arany királyi pálczát tevének.⁷ Majd a koporsót elhelyezék feje márványból faragott, oszlopos új ravatalba vagy sírba, melyet Dénes nevű művész készíte, kinek e műve, hogy sikerült, azt nemcsak történeti emlékeink bizonyítják, magasztalólag szólván e műről, hanem igazolja azon tény is, hogy a király nevezett Dénest művészi alkotásaért maradékaival együtt nemessé tette,⁸ sőt talán a bihar-vármegyei Besenyő birtokával is megajándékozta. Különben hazai szobrászatunk épen e korban, a 12-ik század végén, csakugyan már teljes kifejlődése fokán állt.⁹ És e sír Várad sorsára századokon keresztül nagy befolyást gyakorolt.

¹ FEJÉR: *Cod. dipl.* IX. 2. 759. l. — ZICHY-okmánytár: III. 564. l. — Országos levéltár.

² Ifj. BÜLÖNI S. levéltára.

³ FEJÉR: *Cod. dipl.* IX. 3. 436. l. — Országos levéltár.

⁴ ZICHY-okmánytár. II. 368. és III. 79. ll. — Országos levéltár; de az illető oklevél csak egyszerű másolat.

⁵ FEJÉR: *Cod. dipl.* IX. 2. 604. l.

⁶ E korona foroghatott szóban, midőn Boeckayról királylyá kiáltása után az a hír szárnyalt, hogy magát Kassán Szent-László koronájával megkoronáztatá. FRANKL V.: *Győri tört. s rég. füzetek.* III. 161. l.

⁷ IPOLYI A.: *Magyar ereklyék.* 8—9. ll.

⁸ Váradi registerum. 341. §.

⁹ IPOLYI A.: *A középkori szobrászat.* 20. l.

Váradnak alapját Szent-László veté meg, de Váradot «Nagy»-gyá, népes és szerencsés várossá Szent-Lászlónak sírja tette; mert mint a hős Kinizsinek még sírköve is ölt, úgy a nagy emberek holtok után is működnek és alkotnak.

Ha kinek vagyont, vagy mi több, becsületét gyanuba vették, s a gyanutól nem tudott másképp szabadulni; vagy a kinek egyéb eligazíthatatlan ügye-baja volt: az ország legtávolibb részéből is eljött Szent-László sírjához vádlóival, tanuival együtt, szentül hívén, hogy ott a legkeményebb ember sem merné elhallgatni az igazat vagy mondani azt, mi nem igaz, s ennélfogva ügye-baja ott tisztázható lesz. Királyaink, ha Székes-Fehérvárott fejökre tevék Szent-István koronáját, onnat először is egész kíséretökkel Szent-László sírjához zárandokoltak, ez által mintegy fogadást téve Isten s a nemzet előtt, hogy ama szent király példáját akarják követni, hogy mint az, úgy ők is, népek boldogságán fogják lelni örömüket. Temető helyöket pedig nemcsak királyaink, hanem előkelő családaink is legszívesebben választák Szent-László hamvainak közelében, s ezért mondta már az ó-ének Szent-Lászlóról:

«Környül fekesznek téged császárok,
Püspökök, királyok és jobbágy-urak.»

Hogy pedig mindez Váradnak forgalmat, munkát, vagyont hozza, természetes.

E sír s talán épen fölötte az oltár nem a főoltár közelében, nemis a főhajóban, hanem a déli oldalhajó nyugati vagy épen legnyugatibb végén állhatott, ez levén magyar egyházaink legtöbbszörében a fő temető hely, amint Gyulafehérvárott is a Hunyadiak ily helyen fekszenek.

IV. László király gondoskodott ezen oltárnak kellő kivilágításáról, e czélra, nevezetesen gyertyák s olaj vásárlására adván a Várad mellett fekvő Szőlős falu jövedelmének egyharmadát.¹

Oltárosai közül a 14-ik század elejétől kezdve többen ismeretesek. 1374-ben pedig az mondatik róla, hogy igazgatója az al-örkanonok szokott lenni.²

18. *Szent-Vincze* oltára a Szent-Kereszt oltárától *délre* állt. Emelteté a Borsa-nembeli Kopasz nádor (1306—1316.), kit, mint különben is a szomszéd Adorján, Keresz-szeg stb. várak urát, könnyen köthetett valamely kegyeletes emlék a székesegyházhoz, holott talán kedves halottja is feküdt. Később, 1319-ben I. Károly király ezen oltár alá temetvén második nejét, luxemburgi Beatrixet, meghagyá ugyan annak addigi czímét is, de a maga részéről Szent-Lajos tiszteletére szentelé, s nejének lelke nyugalmaért új javadalmat is csatola hozzá. E szerint ez mintegy kettős oltár lön két védszentszel, kettős javadalommal, s történeti emlékeinkben csakugyan találkozunk, mind Szent-Vincze mind Szent Lajos oltárának igazgatóival, noha, mint látjuk, oltárunk ugyanegy vala.³

19. *Szent-Erzsébet* királyné, tehát az Árpádok leányának oltára. Állíttatá Ivánka váradi püspök (1317—1329), ki ez oltár alá temettetett el. E szerint megvolt már az első székesegyházban is; a másodikonál a káptalan sekrestyéjében állíttatott föl. Itt tehát már az egyháznak aligha nem *éjszaki* oldalára jöttünk, minthogy régi egyházainknál a sekrestye

¹ FEJÉR: *Cod. dipl.* V. 2. 333. l.

² Ugyanott.

³ BATTYÁNY I.: *Leges.* III. 245. l.

rendesen az éjszaki oldalra építtetett. Oltárosai közül *János* 1375 körül Albis és Oláh-Csatár bihar-vármegyei községek határait járta.¹

20. *Szent-Domonkos* oltára a jobboldali, nyugati kis torony alatt. Alább 42. sz. a. ismét lesz szó ilyen című oltárról, de az ettől különböző volt.

21. *Szent-Anna* oltára. Sz.-Kereszt oltára mellett.

22. *Szent-Ilona* oltára. Sz.-Lukács oltárának átellenében.

Mindhárom oltár már az első székesegyházban is megvolt, minthogy mindhármat Thelegdy Csanád emelteté váradi prépost korában (1317—1322), kinek kérelmére XXII. János pápa 1320-ban ezen oltárokhoz búcsút kötött.² A pápa, idézett helyen, azt mondja ugyan, hogy Csanád a székesegyházban 5 oltárt emelt, de az 1374-iki statumokban csak a főntebbi háromról van emlékezet.³ Különös azonban, hogy ámbár Csanád prépost mind a három oltárt javadalommal is ellátta, és így azoknak kétségkívül igazgatóik is voltak, mindemellett ezek közül egynek nevével sem találkozunk.

23. *Szent-Háromság* oltára. Emelteté és tisztességesen javadalmazá a váradi püspök s káptalan hálából s temetőhelyeül Istvánnak, a Tamás fiának, ki a váradi püspöknek s káptalannak hagyományozta Széplakot Bihar-vármegyében a Fekete-Körös mellett — a hozzá tartozó uradalommal együtt. Ezen István meghalt állítólag 1333-ban;⁴ de ha itt tollhiba lenne, ha 1294 körül halt volna meg:⁵ akkor ezen István egyike volt azon nevezetes Tamásfiaknak, kik a 13-dik század végén s a 14-ik elején a tiszai részeken épen úgy szerepeltek, a mint Brebiriek, Frangepánok, Csák Máté s egyéb olygarchák hazánk többi vidékein. — Ezen oltár igazgatóiul említettnek 1349-ben *János*, 1369-ben pedig *Péter* áldozár, ki a király emberével, Fudy Lászlóval beiktatá az akkor szatmár- ma bihar-vármegyei Gálos-Petri birtokába Telegdy Miklóst és Györgyöt.⁶

24. Evangélista *Szent-János* oltára. Valószínűleg a hasonnevű kápolnában állt, s az előbbeni oltárral egy időben s egy célra, t. i. hálás emlékezete jeléül emelteté a váradi püspök s káptalan. — 1355-ben Pál karbeli pap volt igazgatója; 1547-ben pedig *László* áldozár, ki által Frater György váradi püspök, s királyi helytartó maga elé idézteté Pércsy Györgyöt, továbbá Ruszkai Dobó Domonkost, Ferenczet és Istvánt, a későbbi egi hőst, a Szepesyek bihar-vármegyei birtokán, *Ebesen* elkövetett hatalmaskodás miatt.⁷ — Megemlíthetem még azt is, hogy 1495-ben a váradi káptalan másik jóltevőjét, Farkas Bálint váradi püspököt, ki Pest-vármegyében három falut s nagy értékű ingóságokat hagyott a káptalannak, — *Szent-János* kápolnájába, talán épen a hasonnevű oltár alá temetteté.⁸

25. *Szent-Bereczk* oltára, *Szent-András* kápolnájában állt, s valószínűleg ezt is, mint a kápolnát, Báthory András püspök emelteté atyjának, Bereczknek emlékezetére.⁹

26. *Szent-Mihály* főangyal oltára szintén *Szent-András* kápolnájában. Alapítá *László*, kalotai főesperes. Volt szőleje a váradi *Csonka* nevű hegyen. Igazgatói közül 1524-ben *Szatmáry* Imre áldozár a király emberével, *Nadányi* Istvánnal beiktatá *Móré*

¹ FEJÉR: *Cod. dipl.* IX. 5. 82. l.

² THEINER: *Monumenta hung.* I. 468. l.

³ BATHYÁNY I.: *Leges.* III. 245. l.

⁴ BATHYÁNY I.: *Leges.* III. 245. l.

⁵ WENZEL: *Árpádkori okmánytár.* X. 153. l.

⁶ ZICHY-okmánytár: II. 365. l. és IV. 633. l.

⁷ ZICHY-okmánytár. II. 597. l. — Országos levéltár.

⁸ KERESZTURY: *Descript. Epp. et Capit. M. Varad.* I. 258.

⁹ BATHYÁNY I.: *Leges.* III. 245. l.

Lászlót s Ártándy Balást a békés-vármegyei Szent-Miklós egész birtokába, továbbá Bihar-vármegyében a telegdi és szöcsködi birtokrészekbe.¹

27. *Szent-Lélek* oltára. A nyugati *bal* torony alatt. Két igazgatósága volt: egyiket alapítá *Benedek* olvasó-kanonok, talán az, ki 1375-ben említették;² a másikat, de más korban, Miklós főesperes, ki «Syron»-nak hivaték.³ Alább ismét lesz szó hasonló nevű oltárról, mely úgy látszik, különböző volt ettől.

28. *Krisztus szent testének* oltára. Az imént említett *Miklós* főesperes állíttatá valószínűleg a hasonczímű kápolnában. — 1351-ben *Mihály* István említették igazgatójául; 1546-ban pedig *Demeter* mester, ki Mező-Peterdi Bodó Ferencz társaságában érdekes tanuvallatást tartott a bihar-vármegyei Félegyházán s egyebek közt kihallgatá *Imre* mestert, vajdai plébánost is.⁴

29. *Szēt-Erzsébet* oltára, mely Szűz Mária *kisebb* oltára mellett állt. Alapítá *László* opólyi herczeg, Erzsébet anyakirályné vérrokona s nádor (1370 körül). Buzgó férfiú lehetett; egyebek közt Lengyelhonban építé a *csesztochovai* híres monostort, melybe hazánkból Mária-Nostráról pálosokat telepíté, s mely monostorban élt szerzetes korában Frater György püspökünk is.⁵ Nálunk az említett oltárt emelteté nejeének, András erdélyi vajda (1356) leányának lelki nyugalmaért, ki azon oltár alá temetteték el. Intézkedék az iránt is, hogy neje hamvai Szent-Demeter kápolnájába vitessenek át, mely kápolna épen neje elta- karíttatásakor lehetett épülőben.

30. *Szent-Lőrincz* oltára. Márton bihari főesperes alapítá.⁶ Igazgatói közül *László* áldozár Sápý László királyi emberrel együtt megidézé a király elé 1464-ben Telegdy Jánost és Miklóst, kik Gyapju falunak határán Bihar-vármegyében elfoglalák hatalmasul Csáky Ferencznek Makkusthaja és Nagutha nevű földjeit.⁷

31. *Szent-Margit* és *Szent-Dorottya* oltára. Állíttatá Joákim váradi kanonok, ki «Puser»-nek hivaték.⁸ Ezen kívül többé semmi nyoma; talán nem is állott sokáig.

32. *Szent-Jakab* oltára. Alapítá 1374-ben *Jakab*, váradi örkanonok. Állott 1459-ben is, mert ekkor *Lőrincz* áldozár volt igazgatója.⁹

33. *Szent-Lélek* oltára. Különbözőnek kellett lennie a föntebb 27. sz. a. említettől, mert ezt *Domonkos* (váradi püspök?) és *Simom* bán (1369) neje emeltették, kik aligha nem testvérek valának. — 1438-ban *Bálint* áldozár volt igazgatója, ki Borsi Gergely királyi emberrel beiktatá Pelbárthida, Egyed s több bihar-vármegyei helységek birtokába Pelbárthiday Pétert, Majus fiát.¹⁰

34. *Szent-Balás* oltára. Emelteté *Jakab* Kunczel fia. Igazgatója *János* karbeli pap 1385-ben Hanvay László királyi emberrel a Telegdyek által a Putnokyaknak birtokán, bihar-vármegyei Újlakon elkövetett hatalmaskodást Mária királynő parancsára megvizsgálta.¹¹

35. *Szent-Demeter*

¹ Országos levéltár.

² HAAN és ZSILINSZKY: *Békésm. oklevélt.* II. 13. l.

³ BATTHYÁNY I.: *Leges.* III. 246. l.

⁴ Jászai házi levéltár. — Országos levéltár.

⁵ ZALKA J.: *Magyar Sion.* (1863.) 163. l.

⁶ BATTHYÁNY I.: *Leges.* III. 246. l.

⁷ Országos levéltár.

⁸ BATTHYÁNY I.: i. h.

⁹ Országos levéltár.

¹⁰ Ugyanott.

¹¹ BATTHYÁNY I.: *Leges.* III. 246. l. — Orsz. levéltár.

36. *Szent-Zsigmond* király és vértanu oltára. Mind ezt, mind az előbbent *Vámos* György váradi polgár (?) emelteté. 1419-ben *Mihály* karbeli pap volt igazgatója. — 1424-ben Zsigmond királyunk féltvén a hussíták romboló kezétől Szent-Zsigmond vértanu királynak hamvait, Prágából Váradra hozatá azokat, s lehet, hogy épen ezen oltár alá helyezteté.¹

37. *Szent-Mária-Magdolna* oltára. Alapítványt tön reá *Paduai* Péter áldozár, ki talán Váradnak Padua nevű külvárosától, melyről már föntebb volt szó, vette nevét, de magát az oltárt föl nem állíttatá, hihetőleg közbe jött halála miatt. Azonban 1377-ben már állott az oltár is, mert akkor *György* Péter, áldozár s királyi közjegyző volt igazgatója.²

38. *Szent-Katalin* oltára. Az mondatik róla, hogy «a nyugati ajtó fölött állt», s hogy Meszesi Demeter váradi püspök emelteté s javadalmazá.³ Minthogy pedig Szent-László sírja, mint már említők, a nyugati ajtó közelében feketett, ezen Katalin-oltárról is elmondható, mint föntebb a 9. sz. a. említettről, hogy «Szent-László király sírja mellett állt» és így nem lehetetlen, hogy ezen két oltár, melyet forrásunk elkülönítve jegyzet föl, minde mellett is csak egy oltár.⁴

39. *Szent-Demeter* oltára. A hasonnevű kápolnában állt, melylyel együtt emelteté a többször említett Demeter, váradi püspök, ki még egy Szent-Dorottya tiszteletére emelendő oltár számára is hagyott kellő alapot.⁵

40. *Szent-Dorottya* oltára. A nevezett püspök halála (1372) után csakhamar fölállítaték, mert már 1374-ben *Mihály* karbeli pap említettik igazgatójával. Egy másik igazgatója András mester 1459-ben beiktatá Bajony Istvánt, a későbbi hasonnevű váradi kanonok s egyházi jogtudor atyját Szerep, Keményháza és Gathal békés-vármegyei falvak birtokába.⁶

41. *Szent-Gergely* oltára. Ezt is Meszesi Demeter püspök építteté. Gergely váradi örkanonok pedig, a későbbi (1359) csanádi püspök, egy szőlőt hagyott az oltárnak, de oly móddal, hogy annak birtokába András, zágrábi kanonok halála után juthasson. — 1359-ben *Demeter* pap volt igazgatója.⁷

42. *Szent-Domonkos* oltára. Különböző volt a 20. sz. a. már említett oltártól, mert ezt I. Domonkos, váradi püspök emlteté a szintén általa épített kápolnában.⁸

43. *Szent-György* vértanú oltára. Igazgatói 1321-től kezdve gyakran fordulnak elő. Közöttök *Gál* 1481-ben Bajony György királyi emberrel megvizsgálta azon hatalmaskodást, melyet Csáky Ferencz, Benedek és Mihály jobbágyaik által Torday Támás és Miklós birtokán, *Kyd*-en elkövettek.⁹

44. *Szent-András* apostol oltára. Valószínűleg a hasonnevű kápolnában állt. 1378-ban *László* áldozár volt igazgatója.¹⁰

45. *Gyümölcsoltó-Boldogasszony* oltára. Valószínűleg ez lesz azon «Mária kis oltára», melyet az 1374-iki statutumok, mint föntebb 29. sz. a. láttuk, említenek ugyan, s a

¹ HAAN és ZSILINSZKY: *Békésmegyei oklevéltár*. II. 33. l. — KERESZTURY: *Descript. Fpp. et Capit. Varad.* I. 88. lap.

² FEJÉR: *Cod. dipl.* IX. 5. 180. l.

³ BATTHYÁNY I.: *Leges.* III. 246. l.

⁴ Ugyanott.

⁵ Ugyanott.

⁶ Jászai házi levéltár. — Országos levéltár.

⁷ BATTHYÁNY I.: *Leges.* III. 246. l. — Jászai levéltár.

⁸ BATTHYÁNY I.: *Leges.* III. 246. l.

⁹ Országos levéltár. NAGY IMRE: *Anjoukori okm.* I. 632.

¹⁰ Országos levéltár.

«Mária nagy oltára» kifejezés is kétségen kívül helyez; de bővebb tudósítást róla nem talállok, mindössze csak annyit, hogy 1468-ban János áldozár oltároskodott mellette.¹

46. Tízezer vitéz és vértanú oltára. Említetik 1478-ban igazgatójával Fülöp áldozárral együtt, ki a nádor emberével, Zomliny Istvánnal együtt beiktatja a bihar-vármegyei Kis-Zomlin negyedrésznének birtokába a kápolnai pálosokat.²

47. Szent-Zsófia özvegyasszony oltára. 1513-ban Antal áldozár volt igazgatója.³

48. Szent-Márton oltára. Jobb oldalon állt, a másik kis torony alatt. Igazgatója Máté áldozár 1430-ban a nádor emberével, Komádi Lászlóval be akará iktatni a bihar-vármegyei Pethlend falu birtokába Pethlendy Gergelyt, János fiát.⁴

49. Tizenegyezer szűz oltára. Igazgatói említettnek 1464. s 1508-ból.⁵

50. Háromkirály oltára. A váradi hegyen két darab szőleje volt: egyike a «Kis-Setétágon», másikáról 1569-ben az mondatik, hogy főtiszteletű Csáky Mihály erdélyi korlátnok és nemes Albert deák, Bihar-vármegye jegyzőjének szőleje közt feküdt. E két szőlőt János-Zsigmond az idézett évben Sasváry Gergely és Demeter híveinek adta.⁶

* * *

Íme, 50 oltárnak emléke a váradi öt székesegyházból. Hogy ennyi oltár állott volna benne egyszerre: nem bizonyos, de nem is lehetetlen. A középkorban kisebbszerű egyház is tudott fölmutatni tíz-tizenkét oltárt, nagyobb egyházainkban pedig harmincz-negyven is volt széltében.

Kezdetben, a székesegyház első felépülésekor, talán nem is volt több benne, csak egy oltár, a Máriáé, vagy legfőlebb három, az említetthez járúlván még Szent-István és Szent-Imre oltárai; idővel azonban egyre szaporodtanak az oltárok, mint szaporodék a hívek száma, Várad lakossága, s emelkedék mindezek buzgalma s vagyonossága. A 14-ik század elején már volt legalább is tizenkét oltár, s az első, kisebb terjedelmű székesegyházban legalább a főhelyek már annyira elfoglalva valának, hogy maga Károly király nejét, mint láttuk, már csak egy előbb elfoglalt helyre temetheté, s csak ott emelhetett számára emléket. A második székesegyházban annak nagyobb arányai mellett, még nagyobb buzgalom mutatkozik új oltárok emelése, s a székesegyház földiszítésében. Minden század, minden emberöltő meghozá embereit nemcsak az egyházaik közül, hanem Magyarország királyaitól kezdve az egyszerű váradi polgárig, kik mintegy vetélkedtek abban, hogy hitők, reményők és szeretetőknek mennél szebb emléket állítsanak a székesegyházban, s evégre fölhasználták annak legkisebb, legfélrőbb eső helyét is.

És milyen szép, milyen megragadó alkotmányok valának régi oltáraink! Rakva szebbnél-szebb faragványokkal, szobrokkal, s ezekből némelyik oltáron tíz-husz is. A szobrok ismét eltakarhatók voltak az oltár szárnyaival, melyek szintén nem álltak pusztán, üresen, hanem képeket festettek vagy gyakran domborműveket faragtak rájuk. Ezekhez járúlt végre, hogy képek, domborművek, szobrok mind a leggazdagabb színpompában s

¹ Országos levéltár. ² Ugyanott. ³ Ugyanott. ⁴ Ugyanott. ⁵ Ugyanott. ⁶ Ugyanott.

aranyozásban ragyogtak, s a legtöbb esetben kitünő művek, sőt a legmagasabb műigényeknek is megfelelők valának, mint azt ma is meglevő maradványaik igazolják.

Semmi kétség benne, hogy mindez így volt a váradi őszékesegyházban is.

Sőt az oltárok szent szobrain kívül kellett abban lenni egyéb szobroknak, emléköveknek is. Annyi királyunk, fejedelmi, főúri véreink, főpapjaink sírjai nem állhattak ott jeltelenül. Az a kegyelet, mely az ország legvégső végéről is elhozta drága hamvaikat ez egyházba, bizonyosan gondoskodott arról is, hogy ott maradandó emlékek álljon. Amit egy XVII-ik századbéli török utazó a székes-fehértvári egyházzól ír, hogy ott kőkoporsókban királyok feküdtenek, s az egyház mindenik zugában híres papok márványszobrai álltak,¹ azt Váradról is el lehet mondani, hatalán kisebb mértékben is.

De mindazon képzőművészeti munkáknak most már vége, ha csak még egyik-másik darabjok vagy töredékek a föld alól vagy a székesegyház romjai közül elő nem fog kerülni. A székesegyházban állott márványszobrok közül még emlékezete is csak egynek maradt reánk, a Farkas Bálint püspökének, melyet vörös márványból bizonyosan a káptalan vésetett s mely 1609-ben még megvolt.²

Az oltárokkal, s különösen a csúcsíves oltárokkal nagy rokonságban levén az orgona, itt a helye megemlítenem, hogy székesegyházunkban volt orgona is, mely a karzaton állt.³ E szerint nagy orgonának kellett lennie, mert az úgynevezett kézi vagy kis orgona, mely az egyszerűbb isteni szolgálatnál használtatott, a szentély bejárásnál szokott fölállíttatni.

Mint hogy pedig a székeskáptalani iskolában az ének nagy gonddal taníttaték,⁴ ebből bizvást következtethetjük, hogy székesegyházunkban az orgona hangjai mellett szép ének szóval is magasztalák az Istent. Sőt az isteni tisztelet emeléséhez járult még a zene is; legalább Vitéz János életében olvassuk, hogy az ő püspöksége korában a francia származású Péter szerzetes a váradi iskolában zenemester, s a székesegyházban karnagy volt.⁵

* * *

Mielőtt a székesegyházból távoznánk, érdekes lenne talán még megtekinteni annak kincseit, drágaságait. A finom csipkék, vásznak, a hímzett, arannyal-ezüsttel áttört szövetek, ruhák, a nőket — a gyöngyös, zománczos filigrán munkák, arany, ezüst kelyhek, kupák, medenczék a férfiakat — az ősz kéziratok, nyomtatványok, pecsétek stb. a tudomány embezeit kétségkívül érdekelnék. De hol a «*custos canonicus*» az örkanonok úr, kinél a kincstár kulcsai szoktak állani? mélyen a föld alatt! s meg sem álmodja, hogy a kulcsok az ő öreg, hű kezeiből nem jó gazdához kerültek, s az egykor oly féltékenyen őrzött kincseknek ma már se híre, se hamva! Még csak jegyzékek sem maradt reánk. Csak annyit tudunk rólok, hogy II. Lajos királyunk néhány héttel a mohácsi csata előtt felszólítá a váradi székeskáptalant, hogy egyháza pénzének, ékszerei s arany-ezüst edényeinek felét tegye a haza oltárára;⁶ és

¹ *Archaeologiai Értesítő.* III. 266. l.

² KERESZTURY: *Descript. Epp. et Cap. Varad.* II. 232. l.

³ «Chorus . . . exstat una cum corpore organi.» Országos levéltár.

⁴ BATHYÁNY I.: *Leges.* III. 255 l.

⁵ FRAKNÓI V.: *Vitéz János élete.* 149. l.

⁶ PRAY: *Epistolae Procerum.* I. 246—252. ll.

hogy 1557-ben, midőn Várad ismét az erdélyiek hatalmába jutott, a székesegyház kincsei azonnal összeirattak.¹ Annyi mindenestre bizonyos, hogy székesegyházunknak, egyike levén hazánk leggazdagabb egyházainak, lehettek annyi ékszerei, mint a mennyit egyik-másik püspökségi vagy apátsági egyház középkori leltárában följegyezve találunk.

* * *

Ilyen volt a váradi ősz székesegyház. Istennek temploma, és Isten legnemesebb ajándékai egyikének, a művészetnek szent hajléka, hol az építész, a képiró, a szobrász, a hímező, a zenész stb. kitárta lángesze legszebb alkotásait, hogy megtanítsa azok által az embert imádkozni, s lelkesedni mindazért, mi szép.

S ha még állana azon egyház, épen olyan időbarnította volna, mint a kassai dóm, és olyan szép, hogy az ember szinte kívánja megcsókolni köveit hálából az iránt, ki oly bámulatosan teremté az ember kezét, hogy az a kéz csak úgy tudja idomítani a kemény követ, mint a lágy fonalat, melyből csipkét köt.

X. A SZÉKESEGYHÁZ TÖRTÉNETE, NEVEZETESEN ELPUSZTULÁSA.

Fölépítése után az első félszázad békeségesen vonúlt el fölötte, s tanúja volt ez alatt nem egy országgraszoló örvendetes vagy szomorú ünnepélynek, így például 1390-ben szent László szobra fölállításának, 1395-ben pedig Mária királyné temetésének. Ezen utóbbi esemény után nem sokára² érte az első szerencsétlenség. A sekrestyájében égve feledett gyertya tüzet vetett először a ruhaneműekbe, azután elhamvasztá a káptalan iratait s elolvasztá szent edényeit is. A szerencsétlenségben még szerencse volt, hogy a tűznek eleje vétetvén, az a sekrestyén kívül nem terjedt tovább.

Újra eltelt minden baj nélkül egy félszázad. Ekkor, nevezetesen 1443-ban ápril 7-én ikertornyainak egyike, a bal, véletlenül összedőlt.³ Ez történt vasárnap, de szerencsére épen délben, midőn egy lélek sem volt az egyházban. A ledőlt tornyot aztán valószínűleg még Dominis János püspök kezdé fölépíttetni, de ez a következő évben Várnánál elesvén, az építést csak utódja, Vitéz János fejezhette be. A torony ezen fölépülésének s avval együtt hihetőleg az egész székesegyház kijavításának évét jelzé a következő felírás: «1456. J. E. W.» (Johannes Episcopus Waradiensis), mely az egyház homlokzatán állt, s még 1609-ben is olvasható volt.⁴

Az erre következő száz év alatt élte székesegyházunk dicsősége fénykorát, s midőn annak elteltével, épen 1556-ban a régi váradi püspökök utolsaját benne eltemették, akkor már, mondhatni, az ő napjai is megvalának számítva,

¹ Országos levéltár.

² Zsigmond királynak ezen eseményre vonatkozó levele, mely 1406-ban kelt, az évet nem jelöli meg, csak annyit mond: «ante annos quosdam elapsos.» FEJÉR: *Cod. dipl.* X. 4. 522. l.

³ SCHWANDTNER: *Scriptores rer. hung.* II. 23. l. 1. jegyz.

⁴ KERESZTURY: *Descript. Epp. et Capit. Varad.* II. 232. l.

Az 1566-iki tordai országgyűlés száműzvéen márczius 10-iki végzésével az erdélyi fejedelemség birodalmából a katolikus vallást, e végzését nevezetesen Váradra is kiterjeszté.¹ Ennek következtében a váradi székesegyház ugyanazon év ápril 7-én, tehát épen tornya ledőlésének évfordulati napján, hallotta utólszor a századok óta megszokott szent énekeket. Éltető lelke: a papság s a hívek serege az idézett napon, mely épen virágvasárnapja volt, kivonult belőle szép processióval ősi szokás szerint, de azután nem térhetett oda vissza többé, — a föntebbi száműző rendelet miatt.

Bezárva, elhagyatva látta, azután a székesegyház jönni-menni az éveket. Legalább semmi nyoma annak, még a Báthoryak korából sem, hogy benne ezután, ha csak egyszer is, isteni tisztelet tartatott volna. Sőt épen az említett korból, nevezetesen 1598-ból tudjuk, hogy Várad fölötté kevés katolikusainak papja s temploma akkor a szomszéd Szőlősen vala.²

Az 1600-ik év tavaszán födelének s bolthajtásának felerésze már beomolva állt, s másik felerésze is eléggé viseltes vala — mint tudósításunk mondja — az ócskaságtól s a törökök ágyúinak golyóitól.³ Ily csonkán látta 1609-ben Miskolczy István is, s így lehetett látni még kilencz évig.

Ekkor Bethlen Gábor ült Erdély fejedelmi trónján. A fejedelem 1618. február 24-én, valószínűleg már jövendő magyarországi hadjárata terveinek megfelelőleg, elrendelé, hogy a váradi vár bástyáit, melyek az 1598-iki ostrom óta kijavíttatlanul álltanak: megépítsék «sietséggel, mivel az nem gyermeki dolog». Együttal váradi udvarbírájának meghagyá, hogy «követ hordasson . . . meszet égettessen igen sokat.»⁴ Erre a követ csakugyan el is kezdék vágatni «Telegd felé», de annak vágatása, mint az udvarbíró panaszlá, «felette nehéz, a hordása szaporátlan.»⁵ Mindemellett a fejedelem csak sürgeté, sietteté a vár kijavítását, s mert sürgeté, hogy könnyebben és hamarabb köhöz jussanak, a székesegyházra veték szemeket: van abban kő elég, azután ugy sem jár belé senki s félig-meddig már is rom . . . Es Bethlen Gábor megengedé lebontatni Váradon az utolsó emlékszerű épületet.⁶ Hihetőleg ugyanakkor viteté el egyik, 40 mázsás harangját a gyulafehérvári székesegyház tornyába.⁷

XI. A SZÉKESEGYHÁZ ROMJAI.

Benkovics Ágoston, váradi püspök emlékiratot nyújta be 1699-ben a királyhoz, melyben szent László régi székesegyházának megújítását kérelmezi. Maga az emlékirat még nem került nyilvánosságra, de a magyar cancellaria azon ajánlólevele, melylyel azt a bécsi hadi tanácshoz fölterjeszté, eredeti fogalmazványában ismeretes. Ezen ajánlólevél szerint

¹ SZILÁGYI S.: *Erdélyi országgyűlési emlékek*. I. 302. l.

² VESZELY K.: *Erdélyi egyháztört. adatok*. 229. l.

³ Országos levéltár.

⁴ KERESZTURY: *Descript. Epp. et Capit. Varad.* II. 232. l.

⁵ A fejedelem levele az erdélyi muzeum kéziratárában.

⁶ Ugyanott.

⁷ PRAY: *Dissertatio de S. Ladislao*. 40.

⁸ SZALÁRDI I. krónikája. *Újabb nemzeti könyvtár*. II. 34.

Benkovics azért folyamodék, hogy a várban a szent László építette egyházat, mely dísztelenül lerontva áll, engedték meg neki régi helyén megújítani.¹ Ezen szavak a legtermészetesebb fölfogással azt jelentik, hogy a régi székesegyház épületének Benkovics korában még lehettek némi maradványai, s hogy csakis ezeknek kijavítása czéloztatott. Csakhogy azon szavak nem Benkovics szavai, kinek emlékiratát az ajánlólevél fogalmazója, mint a váradi körülményekkel hihetőleg ismeretlen, nem érté meg tökéletesen. Tovább olvasva az ajánlólevelet, ott már maga azon kifejezés, hogy Benkovics kész a váron kívül is fölépíteni a székesegyházat, ha neki arra alkalmas hely jelöltetik ki,² azt sejteti, hogy a várban akkor már a székesegyháznak semmi maradványa sem lehetett. Különben ugyanis nemcsak öreg embereknek, hanem kivált a kath. egyháznak a régihez való szívós ragaszkodásánál fogva alig tehető fel, hogy a püspök olyan könnyen kész lett volna megválni a különben is történeti nevezetességű romoktól. Csakugyan nemcsak Benkovics korában, hanem azelőtt már 60 évvel nyoma sem volt a régi székesegyháznak.

1639-ben Ibrányi Mihály tudósítja a váradi várból I. Rákóczy Györgyöt, hogy a fejedelem küldte Haller Gábor megérkezett Váradra a «fundálóval» (építész) együtt. «Az szentegyházat is — írja továbbá — váltik mérséklék ő kegyelmek, de minthogy az vár öt szegre vagyon csinálva, az templom is ugy tetszenék inkább, hogy öt szegre lenne. Mindazonáltal mivel Nagyságod arról nem parancsolt volt, négy szegre intézték a templomot is. Az helyet igen dicsérik, hogy jó helyen lenne az templom. Az mint kirajzolták papiroson, azt is beküldöttem Nagyságodnak.»³

Ezekből világos, hogy Rákóczy egyházat, még pedig egészen újat szándékoztak építtetni Váradon, nevezetesen a várban, s egészen más helyen, mint a hol a régi székesegyház állt, mert különben miért dicsérték volna «az helyet, hogy jó helyen lenne az templom»? a régi templom helyéről úgyszint tudták, hogy az szép, templomnak való hely. Ezenfölül: Rákóczynál még kevésbé takarékos ember is nem készül alapjából új egyházat építeni, ha a réginek, s a legszebb helyen állónak, csak némi, kijavítható maradványai vannak is.

Még világosabban szólnak a székesegyház tökéletes elenyészéséről a jezsuiták jelentései, kik 1692-ben, mihelyt a váradi vár visszafoglaltaték, azonnal keresni kezdék a régi székesegyházat, de csak annyit jelenthettek róla, hogy semmi romját, de még csak nyomát sem találják, sőt a legöregebb emberek sem tudják megmondani, hogy hol állt?⁴

Valóban különös, hogy alig 70 év múlva a székesegyház lebontatása után, már azt sem tudják, hogy hol állt egykor? Hogyan történhetett ez? mikor tudjuk, hogy a régi épületekről nemzedékeken át fönn szokott maradni a hagyomány, hogy mi volt, ki-é volt hajdan? Igaz, fönn szokott maradni, ha a régi épületnek romja, vagy legalább pusztá helye fönmarad; de ennek eltüntével eltűnik emléke is. Ez történt a váradi székesegyház helyével is. Elfelejtették egészen, mert Bethlen Gábor nemcsak földig lebontatá a székesegyházat,

¹ *Archaeologiai Értesítő*. XIII. 29. 1.

² Ugyanott.

³ Gyula-Fehérvárt a Batthyány-könyvtár kéziratgyűjteménye.

⁴ «nec rudera quidem, aut vestigia ecclesiae reperi». És ismét: «S. Ladislai sacram aedem curiosius investigavi, sed nec vestigium illius reperi, nec ullus vetulorum senum recordatur, ubinam fuerit.» PODHRADZKY I.: *Szent-László tetemeinek históriája*. 61—2. ll.

hanem annak helyére, s hihetőleg annak legszebb köveiből, fejedelmi palotát építtete.¹ Ezért van az, hogy Váradnak főntebb bemutatott térképén a régi székesegyház helyere ez van írva: «Wohnung des Bassa» azaz, hogy a török foglalás korában a váradi basa, a Bethlen Gábor által a székesegyház helyén épített palotában lakott.

* * *

Még egy kérdést, az utolsót.

Vajjon a régi székesegyházból nincs többé sehol egy morzsa kő sem?

Van.

Mindenesetre legtöbb lehet a vár udvarán az egyház s a Bethlen-féle épületek, alapjaiban, továbbá a mai katonai épületekben, melyekbe bizonyosan beépíték az említett palota romjainak köveit is; de van egyebütt is.

Letérve a vár nyugati kapujától délnek, a vár árkába, előttünk áll mindjárt egy bástya az úgynevezett „Kapu“- vagy „Fa-bástya“, melyet Bethlen szintén kijavíttatott. Ezen bástyának délnyugati szögletén a faragott szegletkövekbe két helyen is be van vésve az évszám: «1618» a székesegyház lebontásának éve. Talán már e faragott szegletkövek is a székesegyházból kerültek ide Innét tovább haladva keletfelé, szemünkhe tűnik a vár déli falainak egész vonala az átellenes „Királyfia-bástya“-ig, mely vonal, mint első tekintetre meglátszik, egészen más színű, mint a többi falak. A többi falak vörösek, mert erősen kiégetett téglából épültek, az említett déli fal ellenben tarka színű, minthogy vegyesen kőből, téglából rakták, de leginkább kőből. Közelebb lépve a falhoz, egyszerre látható lesz, hogy a kövek legnagyobb része faragott kő, s ezek közt némely darab gyönyörű növénydíszszel van ékesítve, más darabok ismét gerincz-, heveder-, ívtagozatok, csúcsíves ablak- vagy kapu töredékei stb. S ha még kétségünk lenne affelől, hogy miféle romok állanak előttünk? ott van egy jókora vörös márványdarab is, valamely szobornak vagy oltárnak csonka részlete, melyen a rája vésett, aranyos ornamenticának nyomai még látszanak. Ezek kétségkívül templomromok A váradi második székesegyháznak szétbontott tagjai, az említett történelmi adatokkal megegyezőleg, itt nyugszanak rakáson, mint az elesett hősök a közös sírban. És hogy sírjokról emlékkő se hiányozzék: ott van fölöttök a vár falának legtetején egy, ki tudja hányfelé tört sírkőnek darabja is, melyen egyes szavak még olvashatók, de név vagy évszám nem.

— Mit álmodhatnak künn a puszta várfalon azok a kövek, melyek egykor Istenháza valának, és szokva voltak emberek imádságához, angyalok énekéhez, Úr színe látásához . . . ?

¹ «Az régi királyoktól klastrom formájában faragott kövekből rakatott, két igen magas, friss tornyu belső épületeket nagy munkával elrontatván, minémű pompás, királyi épületeket fundált és kezdett azok helyében áttam lerajzolva.» SZALÁRDI: *Siralmas krónika. Újabb nemzeti könyvtár.* II. 35. l.